ARAŞTIRMA

TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN ÇEVRESEL HARCAMALARI: IX. VE X. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Environmental Expenditures of Local Governments in Turkey: An Evaluation Within the Framework of Ninth and Tenth Five-Year Development Plans

Arş. Gör. Dr. Günay GÖNÜLLÜ*

Geliş Tarihi: 31.03.2022 | Yayına Kabul Tarihi: 20.06.2022

Öz

Çalışmanın amacı IX. ve X. Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda yer alan çevreye yaklaşım anlayışının yerel yönetimlerin çevresel harcamalarında karşılığını bulup bulamadığının ortaya konmasıdır. Çalışma IX. ve X. Beş Yıllık Kalkınma Planları ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlılık doğrultusunda çalışma kapsamında yerel yönetimlerin çevresel faaliyet harcamalarına yönelik olarak TÜİK tarafından toplanan veriler ile yerel yönetimlerin bütçe istatistikleri analiz edilerek çevre koruma harcamaları incelenmiştir. Bu verilerin kalkınma planları hedefleri ile uyumluluğu konusunda içerik analizi yapılmıştır. Nitekim genel olarak bakıldığında, yerel yönetimlerin çevre harcamaları olarak sınıflandırılan harcama kalemlerinde artışlar görüldüğü tespit edilmiştir ve bu durum kalkınma planları ile genel itibari ile uyumludur. Ancak çevresel harcama verilerinin sınıflandırılması ve alt başlıklarının ortaya konması, çevresel harcamaların niceliği yanında niteliğinin de daha net değerlendirilmesini sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Harcamalar, Kalkınma Planları, Yerel Yönetimler

Abstract

The aim of the study is to reveal whether the approach to the environment in the Ninth. and Tenth Five-Year Development Plans can be found in the environmental expenditures of local governments. The study is limited to the Ninth and Tenth Five-Year Development Plans. In line with this limitation, within the scope of the study, the data collected by TUIK for the environmental activity expenditures of local governments and the budget statistics of local governments were analyzed and environmental protection expenditures were examined. Content analysis was carried out on the compatibility of these data with the objectives of the development plans. As a matter of fact, in general, it has been determined that there has been an increase in the expenditure items classified as environmental expenditures of local governments, and this situation is generally compatible with the development plans. However, classification and sub-headings of environmental expenditure data will enable a clearer evaluation of the quality as well as the quantity of environmental expenditures.

Keywords: Environmental Expenditures, Development Plans, Local Governments.

* Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gunay.aydin@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5187-4934.

GİRİŞ

Sağlıklı ve yaşanabilir bir çevrede yaşamak herkesin hakkıdır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın çeşitli maddelerinde düzenlenmiş olmasına rağmen, 56. maddesinde "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak herkesin hakkıdır" ifadesi açıkça belirtilmiştir. Aynı zamanda çevrenin iyileştirilmesi, çevrenin sağlığının korunması ve kirliliğin önlenmesi devletin ve vatandaşlarının görevi olarak formüle edilmiştir. Çevre konularının önemi, Anayasa'da ve çıkarılan çeşitli kanun ve yönetmeliklerde öngörülmüş ve ayrıntılandırılmıştır.

Yerel yönetimlerin sorumluluklarından biri hizmet verdikleri bölgenin özelliklerine uygun olan çevre politikalarını uygulamaktır. Çevre sorunlarının boyutları dikkate alındığında, temel ve etkin bir çözüm için yerel halkın ve yerel yönetimlerin doğrudan katıldığı çevrenin korunması ve geliştirilmesi süreçlerine uygun bir ortam ve yerel yönetim yapısının oluşturulması gerekmektedir (Geray, 1998: 64).

Çevre yönetiminden sorumlu kurum ve kuruluşların etkili bir çevre yönetim sistemine/çevre mevzuatına sahip olabilmesi için örgütsel yapı, teknik altyapı, donanım, nitelikli personel, çevresel eylem planları ve finansman açısından yeterli olmaları gerekir (Baykal, 2010: 481). Böyle bir örgüt yapısı etkin bir çevre mevzuatı ile ancak sağlanabilir.

Çevre mevzuatı içerisinde yerel yönetimlere ilişkin kanunlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda Kamu Yönetimi Reformu çerçevesinde günün şartlarına uygun olarak, çevreye ilişkin düzenlemelerin de yer aldığı, yerel yönetimleri düzenleyen kanunlar çıkarılmıştır. Bunlar, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), 5393 sayılı Belediye Kanunu (2005) ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005)'dur. Her ne kadar merkezi yönetimin çevreye ilişkin (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı gibi) il ve bölge müdürlükleri olsa da çevreye ilişkin birçok alanda yerel yönetimler birinci derecede yetkili ve sorumludurlar (Şengün, 2015: 124). Zaten yerel yönetimlerin en önemli kuruluş gerekçesi olan toplumsal ihtiyaçların yere/yöreye göre çeşitlenmesi, öncelik sırasının değişmesi de çevreye ilişkin çalışmaların tamamının merkezden yürütülmesini olanaksız kılar. Onun için, çevreye ilişkin politikalar genel hatları ile merkez tarafından belirlendikten sonra ayrıntıların düzenlenmesi, yereldeki uygulamalar

vb. yerel birimlerin yetki ve sorumluluğuna bırakılır (Erdem, 2015: 5). Böylece merkezi yönetim ülke genelinde çevreye ilişkin ortak sorun, hedef ve uygulamaları belirlerken, bütünü dikkate alarak tüm yurt çapında dengeyi sağlamaya çalışmaktadır. Önemli bir aktör olarak yerel yönetimler de ülke düzeyinde belirlenen politikaların yerele uyarlanmasında ve uygulanmasında yer almaktadırlar.

21. yüzyılda kalkınmanın ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasının artık doğrudan çevreye bağlı olduğu daha net olarak anlaşılmıştır. Çevre sorunlarının yaşam kalitesini düşürmesi, geleceği tehdit eder duruma gelmesinden dolayı tüm karar alıcı ve uygulayıcı yönetim düzeyleri önemli bir aktör haline gelmiştir.

Bu çalışma kapsamında yerel yönetimlerin çevreye yönelik çalışmaları çevresel harcamalar bazında ele alınmakta ve kalkınma planlarında ortaya konulan genel çerçeveye uygunluğu irdelenmektedir. Nitekim çalışmanın amacı sorumluluklarını dikkate alarak yerel yönetimlerin ülke genelinde belirlenen çevreye ilişkin faaliyetleri ne kadar gerçekleştirdiklerini çevresel harcamalar üzerinden ortaya koymaktır. Bunun için çalışmada ilk olarak yerel yönetimlerin çevreye yönelik sorumlulukları mevzuat çerçevesinde ele alınmaktadır. Sonraki bölüm on yıllık bir dönem çerçevesinde IX. ve X. Beş Yıllık Kalkınma Planlarındaki çevre konusuna yönelik düzenlemelerin ayrıntılı olarak incelenmesine ayrılmaktadır. Ardından yerel yönetimlerin çevre koruma harcama verileri kalkınma planları doğrultusunda değerlendirilmektedir.

Yapılan bu çalışmada seçilen yerel yönetim birimleri ve kalkınma planları açısından sınırlandırılmalara gidilmiştir. Öncelikle çevresel faaliyet konularına göre harcamalarına bakılan yerel yönetim birimleri belediye, büyükşehir belediyesi, il özel idareleri ve mahalli idare birlikleri ile sınırlandırılmıştır. Bir yerel yönetim birimi olmasına karşın köyler çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Çünkü köylerin bir yerel yönetim birimi olarak çevreye yönelik çalışmaları ve bu çalışmaları gerçekleştirmek için geliri bulunmadığı gibi köylere yönelik çağın gereklerine (diğer yerel yönetim birimleri gibi) uygun yeni bir düzenleme de yapılmamıştır. Köyler halen 1924 yılında çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu'na tabidir. Çalışma kapsamında mahalli idare birliklerine de bakılmaktadır. Çünkü 1960'lardan sonra Türkiye'nin planlı kalkınma aşamasına girmesiyle birlikte merkezi yönetim, yerel yönetimlerde birlik oluşumunu teşvik etmiş ve hızla pek çok birlik kurulmuştur. Birlikler, yerel yönetimlerin sorumlu oldukları alanlardaki ortak hiz-

met ihtiyacı, ekonomik gereksinimler, alan itibari ile verimliliğin sağlanması gibi etkenlerden dolayı kurulmuşlardır. Yerel yönetimlerin görevli oldukları hizmet alanları itibari ile kurulan birlikler özellikle altyapı ve çevre konularında yoğunlaşmıştır.[1] Çevre sorunlarını çözmeyi amaç edinmiş birliklerin kurulması yerel yönetim birimleri açısından sorunların çözümü noktasında önemli olmuştur. Bir diğer sınırlama ise yerel yönetimlerin çevresel harcamalarının değerlendirildiği kalkınma planlarında yapılmıştır. Yeni Kamu Yönetimi Reformu çerçevesinde yerel yönetim birimlerini düzenleyen kanunlar 2004 ve 2005 yıllarında çıkarılmıştır. Bu kanunlar ile yerel yönetimlerin çevresel harcamalarına bakıldığından 2007-2013 yıllarını kapsayan IX. ve 2014-2018 yıllarını kapsayan X. Beş Yıllık Kalkınma Planları çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

1. YEREL YÖNETİMLERİN YASAL BOYUTTA ÇEVRESEL SORUMLULUKLARI

İnsanın yeryüzünde varoluşundan itibaren geçirdiği süre doğa için pek çok olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Ancak artık doğanın bir parçası olarak insan, yarattığı olumsuzlukların kendi yaşam koşullarını etkilediğinin ve gelecekte yaşamını devam ettiremeyecek bir dünya ile karşı karşıya olduğunun bilincine daha çok varmıştır. Ayrıca kirlenme (hava, su, toprak) ile başlayıp hayvan ve bitki türlerinin yok olmasından, iklimde değişimlere kadar uzanan çevre sorunları da insanda gelecek kaygısını artırmıştır (Keleş vd., 2015: 20).

Kaygının artması ile hem çevre sorunlarını çözmeye hem de ortaya çıkmasını engellemeye yönelik çalışmalar gündeme gelmiştir. Onarımcı ve önleyici çevresel politikalar (Keleş vd., 2015: 252-255) tüm düzeylerde gündeme gelmiştir. Çünkü ortaya çıkan durum özellikle bazı çevre sorunlarının (iklim değişimi, ormansızlaşma vb.) artık belli bir bölgenin, kesimin sorunu değil tüm dünyanın sorunu olduğudur. Bu yüzden çevre sorunlarının çözümü için küresel kararlar almak veya iş birlikleri önemlidir. Tüm dünyayı etkileyen ve küresel düzeyde alınan kararların uygulama alanları yereldir. Küresel karar alma bir bakıma tüm düzeylerde çevre sorunlarını çözmek ve ortaya çıkmasını önlemeye yönelik olarak yapılan

[1] 2013 yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu göre Çevre Altyapı Hizmet Birliği 69. İçme Suyu birliği 72, Köylere Hizmet Götürme Birliği 451 tanedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü (2021), **2020 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu**, Ankara, s. 29.

çalışmaları da ortaklaştırmakta, herkesi katkı sunma konusunda işin içine dâhil etmektedir.

Bu çerçevede, çoğu bilim insanı çevre sorunlarının küresel kamu malı sorunu olduğu ve bu sorunların çözümünde hükümetlerin kaçınılmaz bir sorumluluk üstlenmesi gerektiği sonucuna varmışlardır (Li and Zhou, 2005; Chunwen and Wu, 2016; Levinson, 2003). Çünkü küresel kamusal mallar ülkeler, insanlar ve nesilleri kapsayacak şekilde genel bir nitelik taşımaktadır. Yani küresel kamusal mallar birden çok devleti ve küresel düzeyde tüm insanları kapsayarak faydası birden çok kuşağa uzanan mallardır.

Kamusal malların özel bir türü olan çevrenin kirlenmesi topluma maliyet getirir ve bu bir tür kötü kamu yararıdır. Çevresel iyileştirme ise tüm insanlara yarar sağlar ve rekabetçi, münhasır olmama ve dışsallık özelliklerine sahiptir. Ayrıca, çevre kıtlık özelliğine de sahiptir. Çevresel kamu mallarının dışsallıkları, rekabetçi ve münhasır olmayışı genellikle özel kişilerin çevre kirliliğini kontrol etmesini zorlaştırır. Bu nedenle, devlet çevre kirliliği kontrolünü sağlamak zorundadır (Wu, vd., 2020: 2).

Yerel yönetimler, çevre sorunlarının küresel ölçekte artan öneminden dolayı etkili aktörlerden biri haline gelmiştir. Genel olarak, yerel yönetimler, 1982 Anayasasının 127. maddesinde "Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileridir" şeklinde tanımlanmıştır. Yerel yönetimler, yerel halkın, sağlık, huzur ve düzenini sağlamakla yükümlüdürler. Bu bağlamda yerel yönetimler, çevreyi olumsuz etkileyen faktörlerin ortadan kaldırılması, bozulan çevre koşullarının düzeltilmesi ve iyileştirilmesi konularında yetkilendirilmeli ve hesap verebilir olmalıdır. Çünkü genel olarak, çevre sorunlarının ortaya çıkışı ve etkisinin ilk görüldüğü yer, yerel ölçektir. Bu durumda yerel halkın sağlıklı bir çevrede yaşamasını sağlamakla ve buna uygun tedbirleri almakla sorumlu olan halka en yakın kurumun yerel yönetimler olması beklenir.

Rio de Janeiro'da 3-14 Haziran 1992'de toplanmış olan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (Rio Konferansı) ve sonrasında özellikle çevreye ilişkin olarak 'yerelleşme' noktasında bir yönetimsel irade vurgulanmıştır. Konferans sonucunda Yerel Gündem 21 Eylem Planı'nın uygulanmasına karar

verilmiştir. Böylece bu alanda etkin bir çevre yönetiminin ancak bu bölgede yaşayan insanların aktif katılımıyla olanaklı hale gelebileceği anlayışı ön plana çıkmıştır. Buna göre, yerel yönetimlerin ve vatandaşların optimal katılımı ile çevre koruma ve geliştirmenin etkin bir şekilde işlev görebileceği bir yerel yönetim yapısı ortaya çıkmaktadır (Zengin, 2009: 117).

Çevre konusunda yerel yönetimlerin önemli bir aktör haline gelmesi çevreye yönelik yapacakları harcamalarının ölçülebilmesine ilişkin çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Nitekim çevresel harcamaların ölçülmesi ile yerel yönetimlerin çevreye ilişkin faaliyetlerinin boyutlarını değerlendirmek mümkün olacaktır.

Çevre koruma ve kaynak yönetimi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için çevresel istihdam ve harcama istatistiklerinde, Birleşmiş Milletler, Avrupa Ekonomik Komisyonu ve EUROSTAT (Avrupa İstatistik Ofisi) tarafından hazırlanan Çevre Koruma Faaliyetleri Sınıflaması (Classification of Environmetal Protection Activities - CEPA) kullanılmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2017). CEPA sınıflaması dokuz başlık altında toplanmaktadır. Bunlar (TÜİK, 2019a):

- Dış ortam havasını ve iklimi koruma
- Atık su yönetimi
- Atık yönetimi
- Toprak, yeraltı ve yüzey sularının korunması ve kalitesinin iyileştirilmesi
- Gürültü ve vibrasyonun azaltılması
- Biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması
- Radyasyona karşı koruma
- Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge)
- Diğer çevre koruma faaliyetleridir.

CEPA sınıflaması yerel yönetimlerin çevresel faaliyet türüne göre yaptıkları harcamaları gösterebilmektedir. Özellikle atık su, atık yönetimi[2] gibi hizmetleri gerçekleştirmekle sorumlu olan yerel yönetimlerin çevreyi doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen diğer alanlarda yaptıklarının da izlenmesi sağlanabilmektedir.

Bu sınıflama bağlamında çevresel harcamaların yapıldığı alanlardan da görüldüğü gibi çevre sorunu, yereli ilgilendirdiği kadar artık günümüzde bilimsel verilerle de ortaya konduğu gibi bölgesel, ulusal ve küresel bir sorundur. Onun için yönetim anlamında esas olarak çok düzeyli bir yaklaşımı gerektirmektedir. "Çevre yönetimi, kısa ve uzun vadede çevrenin kalitesini korumayı, bozulmayı önlemeyi, doğal çevreyi iyileştirip geliştirmeyi ve gelecek nesillere aktarmayı amaçlamaktadır" (DPT, 2001: 150). Yani çevre yönetiminde önemli olan çevrenin sürdürülebilirliğidir. Bu nedenle çevre sorunlarının önlenmesi, yol açtığı tahribatın düzeltilmesi, tek başına bir yönetim kademesinin üstesinden gelebileceği bir durum değildir. Çevre küresel kamusal bir mal olduğu için bu alanda uluslararası kuruluşların da öncülüğü ile küresel, ulusal ve yerel çözüm uygulamalarının hayata geçirilebilmesi önemlidir.

Ulusal düzeyde merkezi ve yerel yönetimler çevre sorunları konusunda çalışmada bulunmaktadırlar. Nitekim çevre sorunları ile doğrudan temas eden ve yerel halka yakınlığı esas olan yerel yönetimlerin etkisi önemsenmektedir. Özellikle "Avrupa Birliği mevzuatına uyum çerçevesinde yerel yönetimlerin işlevleri yeni düzenlemelerle birlikte giderek değişmeye başlamıştır" (Gökalp Alıca, 2018: 14). Bu düzenlemeler doğrultusunda Türkiye'de yerel yönetimlerin güçlendirilmesi tartışılırken, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı referans kaynağı olarak kullanılabilecek nitelikte temel bir metindir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (1985) Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir ve devletlere kendi yerel yönetimlerinin özerklik düzeylerini değerlendirmelerinde kullanabilecekleri birtakım temel ilke ve standartları sunmuştur[3]. Bu bağlamda Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum sağlama amacı da göz önünde bulundurularak, 2000'li yılların ortasından itibaren Türkiye'de hukuksal çerçevede düzenlemeler

[2] Atık yönetimi temel olarak kaynağında ayrıştırmayı, azaltmayı ve bertaraf etmeyi içerir. Böylece atıkların mümkün olduğunca toprak, hava, su vs. kirliliğine sebep olması önlenmeye çalışılmaktadır (Şiriner Önver, 2019: 114-115). Atık su yönetiminde çevre kirliliğine neden olmadan atık suların yerleşim yerlerinden uzaklaştırılması, arıtılarak doğaya verilmesi hedeflenir.

[3] Detaylı bilgi için bkz. Council of Europe (2013). "European Charter of Local Self-Government, https://rm.coe.int/european-charter-for-local-self-government-english-version-pdf-a6-59-p/16807198a3, (Erişim Tarihi: 15.04.2022).

yapılmaya başlanmıştır (Aygen, 2017: 257).[4] Yerel yönetimler bu özerklik uygulamaları ile yerel hizmetlerin sağlanması sorumluluğunu üstlenirken, bu hizmetler için ihtiyaç duyulan finansal kaynakları bulma fırsatına da sahip olacaktır (Bahl, 1999: 10).

Bu düzenlemelerden/değişimden en çok etkilenen alan çevre ve kentsel altyapı hizmetleridir (Gökalp Alıca, 2018: 14). Hava, su ve atık gibi çevresel konuların uygulanmasına ilişkin genel usul ve esasları belirleyen Avrupa Birliği çerçeve direktifleri, ilgili bakanlıkların koordinasyonunun yanı sıra yetkili yerel yönetimlere önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluklar denetim ve yaptırım uygulanmasını içermektedir. Bu kapsamda 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ve 2872 sayılı Çevre Kanunu yerel yönetimlere çevrenin korunması meselesinde oldukça kapsamlı yetki ve sorumluluklar vermiştir. Aynı zamanda VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) döneminde yürürlüğe giren İl Özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu ve Mahalli İdare Birlikleri Kanunları ile yerel kalkınma konusunda da yerel yönetimlere görev ve sorumluluk yüklenmiştir. Bu görev ve sorumluluklar yerel yönetimlerin kapasitelerini geliştirmeyi ve kaynaklarını artırmayı gerekli kılmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2000). Bundan dolayı yerel yönetim birimlerinin çevre konusundaki görev ve yetkilerini detaylı bir şekilde değerlendirmek önem arz etmektedir.

1.1. Belediyeler

Yerel yönetimlerin önemli bir parçası olan belediyeler kentsel alanda hizmet sunmaktadırlar. Kentlerin ve kent nüfusunun artışı, günümüzde gerek yönetim gerekse hizmet sunma anlamında belediyeleri büyük örgütler haline getirmiştir. Belediyelerin çevre yönetimini ele alma ihtiyacı, çevre sorunlarının doğası gereği yerel olma eğiliminden kaynaklanmaktadır. Ayrıca insan faktörünün olduğu her yerde çevre sorunlarının yayılma olasılığı vardır. Bu nedenle ortaya çıkan sorunlar karşısında çevre yönetiminin çevreden yararlananlar ve etkilenenlerin katılımı ile daha etkin bir şekilde çözülebileceği gerçeği belediyeleri ön plana çıkarmaktadır (Şengül, 1999: 101). Nitekim, Türkiye'deki yasaya göre çevre yönetiminin çoğu, yerel yönetimlere, özellikle belediyelere verilen görev ve sorumluluklardan oluşmaktadır.

[4] Türkiye'de Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın yürürlük tarihi 1 Nisan 1993'tür.

Belediyelerin çevreyle ilgili görev, yetki ve sorumlulukları 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda yer almaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. ve 15. maddesinde belediyelerin çevreye ilişkin görev, yetki ve sorumlulukları konusunda ayrıntılı kurallar yer almaktadır. 14. maddeye göre "… mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafî ve kent bilgi sistemleri, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut…" gibi hizmetler gelmektedir.

Kanunun 15. Maddesi "a, e, g, o" bendlerinde Belediyenin çevre ile ilgili yetki ve imtiyazları şu şekilde düzenlenmiştir: "Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her türlü faaliyet ve girişimde bulunmak; müktesep haklar saklı kalmak üzere; içme, kullanma ve endüstri suyu sağlamak, atık su ve yağmur suyunun uzaklaştırılmasını sağlamak; bunlar için gerekli tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek ve işlettirmek; kaynak sularını işletmek veya işlettirmek; katı atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak ve yaptırmak; …çevreye etkisi olan diğer işyerlerini kentin belirli yerlerinde toplamak; …bu alan ve yerler ile taşımalarda çevre kirliliği oluşmaması için gereken tedbirleri almak…."

Bunların yanında Belediye Kanunu'nun 69. maddesine göre belediyelerin "... düzenli kentleşmeyi sağlamak, beldenin konut, sanayi ve ticaret alanı ihtiyacını karşılamak amacıyla belediye ve mücavir alan sınırları içinde, özel kanunlarına göre korunması gerekli yerler ile tarım arazileri hariç imarlı ve alt yapılı arsalar üretmek; konut, toplu konut yapmak…" gibi çevreyi dolaylı yoldan etkileyebilecek görevleri bulunmaktadır. 77. Maddesine göre ise "..sağlık, eğitim, spor, çevreye … yönelik hizmetlerin yapılmasında beldede dayanışma ve katılımı sağlamak …" şeklinde belirtilen çevre koruma kapsamlı görevleri bulunmaktadır.

5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7. maddesinde Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin çevre ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olabilecek görev, yetki ve sorumluluklarından bazıları da şu şekilde düzenlenmiştir: "….sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak; ağaçlandırma yapmak; hafriyat toprağı, moloz,

kum ve çakıl depolama alanlarını, odun ve kömür satış ve depolama sahalarını belirlemek, bunların taşınmasında çevre kirliliğine meydan vermeyecek tedbirler almak; büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek; sanayi ve tıbbî atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek; deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak, arıtmak ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak; su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek, bunun için gerekli baraj ve diğer tesisleri kurmak, kurdurmak ve işletmek; derelerin ıslahını yapmak; kaynak suyu veya arıtma sonunda üretilen suları pazarlamak; il düzeyinde yapılan plânlara uygun olarak, doğal afetlerle ilgili plânlamaları ve diğer hazırlıkları büyükşehir ölçeğinde yapmak…"

Aynı kanunda çevreye yönelik olarak bir diğer düzenleme madde 15'te yapılmıştır. İhtisas komisyonlarını düzenleyen bu madde ile çevre ve sağlık komisyonlarının büyükşehir belediye meclisinde kurulması zorunlu tutulmuştur.

Bu çerçevede, büyükşehirlerde kurulan, su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmekle sorumlu birimlerin de çevreye ilişkin önemli yetkilerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Büyükşehir belediyelerinin su hizmetleri ve bununla ilgili altyapı çalışmaları bu birimler aracılığı ile yerine getirilmektedir. Örneğin İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek ve bu amaçla gereken her türlü tesisi kurmak, kurulu olanları devralmak ve bir elden işletmek üzere 2560 sayılı Kanunla, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Genel Müdürlüğün hizmeti İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin görev alanı ile sınırlıdır. Ancak şehrin yararlandığı su kaynaklarının korunmasına ilişkin hizmetlerin, büyükşehir belediye sınırları dışında da olsa bu kuruluş tarafından yürütüleceği hükme bağlanmıştır.

İSKİ'nin görev ve yetkileri incelendiğinde, çevre ile ilgili önemli sorumluluklar üstlendiği görülmektedir: İçme, kullanma ve endüstri suyu ihtiyaçlarının her türlü yer altı ve yerüstü kaynaklarından sağlanması ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılması…; kullanılmış sular ile yağış sularının toplanması, yerleşim yerlerinden uzaklaştırılması ve zararsız bir biçimde boşaltma yerine ulaştırılması veya bu

sulardan yeniden yararlanılması…; bölge ve içindeki su kaynaklarını deniz, göl, akarsu kıyılarının ve yer altı sularının kullanılmış sularla ve endüstri artıkları ile kirletilmesini, bu kaynaklarda suların kaybına veya azalmasına yol açacak tesis kurulmasını ve bu tür faaliyetlerde bulunulmasını önlemek, bu konuda her türlü teknik, idari ve hukuki tedbiri almak ve su ve kanalizasyon hizmetleri konusunda hizmet alanı içindeki belediyelere verilen görevleri yürütmek…" şeklinde ifade edilebilir.

Belediye Kanunlarının yanı sıra[5] belediyelerin; 2872 sayılı Çevre Kanunu (2006), 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930), 775 sayılı Gecekondu Kanunu (1966), 3621 sayılı Kıyı Kanunu'ndan (1990) doğan görev ve sorumlulukları da bulunmaktadır. Bu kanunlar içinde yer alan 11.08.1983 tarihli ve 18132 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun Madde 3 (b) bendine göre "Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparlar". Bu çalışma bağlamında bir yerel yönetim birimi olan büyükşehir belediyelerinin çevre ile ilgili konularda önemli sorumluluklarından birisinin yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğini sağlamak, ikincisi ise yerel düzeyde vatandaşların çevre politikalarının oluşumuna katılım kanallarını yaratmak olduğu görülmektedir.

1.2. İl Özel İdareleri

2005 tarih ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nda il özel idaresi, "il halkının mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisini" ifade eder şeklinde tanımlanmıştır. Kanun'un 6. maddesinin (a) bendine göre "…tarım, sanayi ve ticaret; Belediye sınırları il sınırı olan Büyükşehir Belediyeleri hariç ilin çevre düzeni plânı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi…" il sınırları içinde, (b) bendine göre "İmar,

[5] 6360 sayılı "On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile on dört ile daha büyükşehir statüsü verilmiştir. Yeni kurulan ve var olan büyükşehirlerin sınırları il mülki sınırları olarak değiştirilmiştir. Büyükşehir belediyelerinin sınırları içindeki ilçe belediyelerinin sınırları ilçelerin mülki sınırları olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklikler ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun uygulama alanı genişlediği gibi çevreyi korumaya yönelik düzenlemelerin uygulanmasından sorumlu belediyelerin yetki alanını da genişletmiştir (Gökalp Alıca, 2018: 15-16).

yol, su, kanalizasyon, katı atık, çevre, acil yardım ve kurtarma, orman köylerinin desteklenmesi, ağaçlandırma, park ve bahçe tesisine ilişkin hizmetleri belediye sınırları dışında yapmakla görevli ve yetkilidir" hükümleriyle çevrenin korunması amacına yönelik il özel idarelerinin görev, yetki ve sorumlulukları tanımlanmıştır.

5302 sayılı kanunda yer alan il özel idaresinin çevrenin korunmasına yönelik diğer bazı görevleri şunlardır: Madde 16'ya göre il özel idaresi organlarından olan "il genel meclisi üyeleri arasından en az üç, en fazla beş kişiden oluşan ihtisas komisyonları" kurabilir. Bu kapsamda "…çevre ve sağlık komisyonu ile plân ve bütçe komisyonu kurulması zorunlu" tutulmuştur. Madde 65'e göre il özel idaresi sağlık, eğitim, spor, çevre, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, engellilere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında ilde dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygular." Madde 69'a göre ise "il özel idaresi, yangın, sanayi kazaları, deprem ve diğer doğal afetlerden korunmak veya bunların zararlarını azaltmak amacıyla ilin özelliklerini de dikkate alarak gerekli afet ve acil durum plânlarını yapar, ekip ve donanımı hazırlar."

2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediyelerinin olduğu 30 ilde 2014 seçimlerinden sonra İl Özel İdareleri kaldırılmış ve yerine Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları (YİKOB) kurulmuştur. İl Özel İdaresinin kaldırılması ile görev ve sorumluluklarının bazıları büyükşehir belediyesine devredilmiştir. YİKOB'lar merkezi yönetimin mülki idare sistemi içinde yer almaktadır. Bu nedenle YİKOB, İl Özel İdareleri gibi bir yerel yönetim birimi olma özelliğine sahip olmadıklarından (Dağlı ve Özgül, 2019: 26-27) çevresel harcamaların değerlendirilmesi konusunda kapsam dışı bırakılmışlardır. 2021 yılı itibari ile büyükşehir belediyelerinin olmadığı 51 ilde İl Özel İdaresi bulunmaktadır.

1.3. Mahalli İdare Birlikleri

Yerel yönetimler, kendi aralarındaki ilişkileri güçlendirmek, yerel hizmetleri daha etkin sunabilmek, değişik alanlarda ortak hizmet üretmek üzere iş birliği yapabilirler. Bu iş birliğinin çeşitlerinden birisi de birlikler olmaktadır. Yerel yönetim birimleri kendi aralarında belli konularda veya aynı yerel yönetim birimleri arasında birlikler kurabilirler.

Ülkemiz yerel yönetim sistemi içinde il özel idaresi, belediye ve köy yönetimlerinden oluşan yerel yönetim birimleri, ilgili yasaları ile kendilerine verilen görevlerini gelir kaynaklarını kullanarak yerine getirmeye çalışırlar. Ancak yerel yönetimler, görev ve sorumluluklarını yerine getirirken çeşitli hukuki, sosyal, kurumsal, ekonomik ve yönetsel nedenlerden dolayı aksamalar ve/veya sorunlar olabilmektedir. Bu aksamaların/sorunların üzerinden gelebilmek için yerel yönetim birimleri, dünyadaki benzer örneklerinde olduğu gibi, kendi aralarında birlikler kurarak ilgili hizmet alanlarında güç birliği yapmaktadırlar (Kara ve Palabıyık, 2007: 26).

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin planlama ve geliştirme aşamasına girmesiyle birlikte merkezi yönetim yerel yönetimlerin birlikler kurmasını teşvik etmiştir. Daha önce yol, su, kırsal elektrik gibi hizmetleri sağlamak için kurulan birlikler, çevre, kentsel altyapı ve turizm ile ilgili birliklerin kurulduğu 1990'lı yıllardan itibaren daha da çeşitlenmiştir. Çevre sorunlarının çözümü için çalışan birlikler oluşturulduğu gibi bu birlikler çeşitli projelerle yerel yönetimlere destek de sağlamıştır. Nitekim yerel yönetimler arasındaki işbirliği ve dayanışmaya yönelik artan tutum ve AB desteği gibi gelişmeler, hükümetler üzerinde birlik oluşturma konusunda yasal düzenlemeler başlatmaları yönünde baskı oluşturmuştur (Palabıyık ve Kara, 2008: 223-224).

Yapılan yasal düzenlemeler içerisinde en önemlisi 2005 yılında çıkarılan 5355 sayılı Mahalli Idare Birlikleri Kanunudur. Söz konusu kanun yerel yönetim birliklerinin tek **çatı** altında değerlendirilmesi açısından yeni bir dönemin başlangıcı niteliğindedir. Kanunun 3. maddesinde mahalli idare birliği, "birden fazla mahalli idarenin, yürütmekle görevli oldukları hizmetlerden bazılarını birlikte görmek üzere kendi aralarında kurdukları kamu tüzel kişisi" olarak ifade edilmiştir.

Birlikler Kanunu'nda yer alan çevrenin korunmasına yönelik bazı düzenlemeler şunlardır: 4. maddeye göre "su, atık su, katı atık ve benzeri altyapı hizmetleri ile çevre ve ekolojik dengenin korunmasına ilişkin projelerin zorunlu kılması durumunda; Cumhurbaşkanı, ilgili mahallî idarelerin, bu amaçla kurulmuş birliğe katılmasına karar verebilir"; 18. maddeye göre "ilçelerde, tarım ürünlerinin pazarlanması hariç olmak üzere, yol, su, kanalizasyon ve benzeri altyapı tesisleri ile köylere ait diğer hizmetlerin yürütülmesine yardımcı olmak, bizzat yapmak,

yaptırmak ve kırsal kalkınmayı sağlamak üzere, tüm köylerin iştiraki ile o ilçenin adını taşıyan, köylere hizmet götürme birliği kurulabilir." Kısacası Mahalli Idare Birlikleri, yerel yönetimler arasında kurumsallaşmış bir iş birliği ve güç ortaklığı biçimidir (Kara ve Görün, 2008: 418).

Yerel yönetimlerin çevrenin korunması amacına yönelik görev ve sorumlulukları artırılmıştır. Yerel yönetimlerin artan çevresel sorumluluklarını ne ölçüde yerine getirebildiğini ortaya koymak için çalışma kapsamına dâhil olan kalkınma planlarında yer alan çevre düzenlemelerini incelemek gerekmektedir.

2. IX. VE X. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARI DÖNEMİNDE ÇEVRE

Politik ekonomik yapı ve işlevi ile ilişkili süreçler kapsamında tartışılan kalkınma (Flammang, 1979: 53), genel anlamıyla bir değişim süreci veya bir amaç olarak ifade edilmektedir (Bellu, 2011: 2). Bu doğrultuda kalkınma planları da ulusal ve bölgesel önceliklere dayanmaktadır (Reeves, 2006: 31). Yerel kapasite, planlama ile ilgili birçok çabanın başarılı bir şekilde tanıtılması, benimsenmesi ve uygulanmasında önemli bir rol oynar (Conroy and Berke, 2004: 1383). Çünkü kalkınma planları ülkelerin ekonomik yapıları içinde yer alan sanayi ve hizmetler, ulaştırma, enerji, tarım, çevre vb. alanları kapsamakta ve bu alanlarda gelişmeyi artırıcı hedeflere yoğunlaşmaktadır. Böylece kalkınma planları aracığıyla bütün alanlarda gelişmenin dengeli bir şekilde gerçekleşmesi amaçlanır. Gelişmenin, ekonomik ve toplumsal alanlarda tüm yönleriyle sağlanması planlamanın hedefidir (Ayten ve Dede, 2003: 95-96). Yani Türkiye'de bölgesel ve sektörel hedefleri gösteren kalkınma planları, sosyoekonomik ve siyasi kararların tam bir listesidir (Peker Say ve Yücel, 2006: 304). Dolayısıyla bu planlama sürecinde çevre konusu da önemli yer tutmaktadır.

Çalışmanın kapsamını IX. ve X. Beş Yıllık Kalkınma Planları oluşturduğu için bu planlarda yer alan çevre ile ilgili düzenlemeleri değerlendirmek amacıyla çevrenin korunması hedefleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

2.1. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı - Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi

2007-2013 dönemini kapsayan IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde planın vizyonları içinde "Doğal ve kültürel varlıklar ile çevrenin gelecek nesilleri

de dikkate alan bir anlayış içinde korunması esastır" ilkesi dikkat çekmektedir. Çevrenin sürdürebilirliğini esas alan bu ilke yanında AB'ye uyum sürecinde, atık yönetimi, doğa koruma, gürültü ve çevresel etki değerlendirme konularında ilerleme sağlanmasına rağmen, çevre alanında hala çok sayıda düzenlemeye gereksinim bulunduğu vurgusu da yapılmaktadır.

Bu doğrultuda planda yer alan çevrenin korunmasına yönelik politikalar ana temalar halinde şu şekildedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2006): Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek, doğal kaynakların koruma ve kullanma koşullarının belirlenmesi, uluslararası yükümlülüklerin karşılanması, çevre ve kalkınma ile ilgili sağlıklı ve entegre bilgi sistemlerinin oluşturulması, çevresel altyapı yatırımları konusunda yerel yönetimler arasındaki işbirliğinin ve eşgüdümün geliştirilmesi, ülkemizin sahip olduğu biyolojik çeşitliliğin ve genetik kaynakların araştırılması, biyogüvenlik ve genetiği değiştirilmiş organizmalar konusundaki risklerin en aza indirilmesinin sağlanması, çevreye duyarlı sektörlerde ekolojik potansiyelin değerlendirilmesi, sanayide çevre dostu tekniklerin uygulanmasının sağlanması, su, atık su, katı atık gibi çevre korumaya yönelik altyapı tesislerinin yapılmasında, bakımında ve işletilmesinde ülke şartlarına en uygun sistem ve teknolojilerin tercih edilmesi, ülke su kaynaklarının etkin kullanılması, ülke su kaynaklarının tahsisi, kullanılması, geliştirilmesi ve kirlenmeye karşı korunmasıyla ilgili hukuki düzenlemelerin yapılması, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının kirlenmeden korunmasının sağlanması, evsel nitelikli katı atık yönetimi ile evsel nitelikli olmayan atıkların yönetiminin planlanması, çevre yatırımlarının yapılması ve işletilmesinde özel sektörün katılımının sağlanması, kentsel altyapı yatırımlarının ve çevresel altyapı hizmetlerinin planlanması, belediyelerin içme suyu, kanalizasyon, atık su arıtma tesisi ve katı atık bertaraf tesisi gibi altyapı ihtiyaçlarını belirleyecek kentsel altyapı ana planı ve finansman stratejilerinin hazırlanması, sera gazı azaltımı politika ve tedbirlerini ortaya koyan bir Ulusal Eylem Planı hazırlanması.

Politikalara bakıldığında, IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre sorunları ve çözümlerine ilişkin olarak gelecek nesilleri düşünen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının esas alındığı görülmektedir.

2.2. X. Beş Yıllık Kalkınma Planı - Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre

2014-2018 dönemini kapsayan X. Beş Yıllık Kalkınma Planı insanların refahını artırmak, hayat standartlarını yükseltmek, temel hak ve özgürlüklerini güçlendirerek adil, güvenli ve huzurlu bir yaşam ortamı tesis etmek ve bunu kalıcı hale getirmek hedefleri çerçevesinde hazırlanmıştır. Planın kapsayıcı bölümleri arasında olan "Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre" başlığında çevreye duyarlı yaklaşımları temel alan, hedef ve politikalar ana temalar halinde şu şekildedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2013): Çevre yönetiminde özel sektörün, yerel yönetimlerin ve STK'ların rolünün artırılması, sürdürülebilir şehirler yaklaşımına uygun olarak şehirlerde çevre duyarlılığının ve yaşam kalitesinin artırılması, yenilenebilir enerji, eko-verimlilik, temiz üretim teknolojilerinin teşvik edilmesi, sürdürülebilir üretim ve tüketiminin teşvik edilmesi, biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanımı, iklim değişikliği ile mücadele ve uyum çalışmalarının sürdürülmesi ve yeşil büyüme fırsatlarının değerlendirilmesi.

Görüldüğü gibi X. Beş yıllık Kalkınma Planı'nda da çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilirliği konusu ön plana çıkmaktadır. Nitekim Türkiye'de nüfusun artması nedeniyle çoğalan ihtiyaçlar ve bu bağlamda taleplerin de farklılaşması kalkınma sürecini etkilemektedir. Bu nedenle çevre üzerinde artan baskıları azaltmak giderek daha önemli hale gelmiş ve çevre sorunlarının çözülmesi hususu da yerel yönetimlerin çevre alanındaki önemini artırmaya başlamıştır.

3. IX. VE X. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE YEREL YÖNETİMLERDE ÇEVRE KORUMA HARCAMALARI

Yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen çevresel faaliyetler amaçlarına göre iki kategoride sınıflandırılmaktadır. Bunlar çevre koruma ve kaynak yönetimi faaliyetleridir. Daha detaylı ifade etmek gerekirse TUİK tarafından yapılan tanımlamaya göre (TUİK, 2021):

- Çevre koruma faaliyetleri; temel amacı kirliliğin ve diğer çevresel bozulmaların önlenmesi, azaltılması ve ortadan kaldırılması olan tüm faaliyetlerdir. Bu faaliyet ve önlemler, çevresel bozulma sonrası düzeltici eylemleri de içermektedir.

◊ Kaynak yönetimi faaliyetleri ise temel amacı doğal kaynak stoklarının korunması, tükenmesinin önlenmesi ve dolayısıyla sürdürülebilirliğinin sağlanması olan tüm faaliyetlerdir.

Çevre koruma ve kaynak yönetimi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi noktasında yerel yönetimlerin öneminin artması, yerel yönetim bütçelerinde çevre ile ilgili harcamalara ağırlık verilmesine neden olmuştur.

Nitekim kamunun harcamalarının belirli bir sistematik içinde sınıflandırılması, aynı türdeki giderlerin kolaylıkla bir araya getirilebilmesi ve gider istatistiklerine ulaşılabilmesi için bütçe kodlamaları geliştirilmiştir (Yentürk, 2020: 5). Bugün Türkiye'de, kamu kuruluşlarında 2004'ten itibaren kademeli geçişle, il özel idareleri, belediyeler ve mahalli idare birliklerinde 2006 yılından itibaren harcamaların kayıt altına alınması için uluslararası standartlara uygun olarak hazırlanan Analitik Bütçe Sınıflandırma Sistemi kullanılmaktadır.[6] Analitik Bütçe Sınıflandırması, ekonomik, fonksiyonel ve kurumsal sınıflandırma olmak üzere üç ana gruptan oluşmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Fonksiyonel sınıflandırmaya göre birinci düzey kodlar 10 ana başlık altında toplanmaktadır. AB Eurostat ile uyumlu olarak, kamu kuruluşlarının harcamalarının fonksiyonlarına göre sınıflandırılması şu şekilde yapılmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2021): Genel Kamu Hizmetleri, Savunma Hizmetleri, Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri, Ekonomik İşler ve Hizmetler, Çevre Koruma Hizmetleri, İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri, Sağlık Hizmetleri, Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri, Eğitim Hizmetleri, Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri.

Fonksiyonel sınıflandırmaya göre çevre koruma hizmetleri şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2021):

◊ Atık yönetimi hizmetleri,

◊ Atık su yönetimi hizmetleri,

◊ Kirliliğin azaltılması hizmetleri,

[6] Böylece IX. ve X. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının dönemsel aralığı da bu verilerle uyumlu olmaktadır.

◊ Doğal ortamın ve biyo çeşitliliğin korunması,

◊ Çevre korumaya ilişkin AR-GE hizmetleri,

◊ Sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetleridir.

Bu bağlamda yerel yönetim birimlerinin toplam çevresel harcamaları ile ilgili tablolarda fonksiyonel sınıflandırma esasını kullanan Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Yönetim Mali İstatistik verileri esas alınmaktadır. Böylece yerel yönetimlerin iki kalkınma planı dönemini de kapsayan yıllarda yaptıkları çevre koruma harcamalarını ve bu harcamaların toplam belediye harcamaları içindeki oranını değerlendirmek mümkün olmaktadır.

3.1. Belediyelerin Çevre Harcamaları

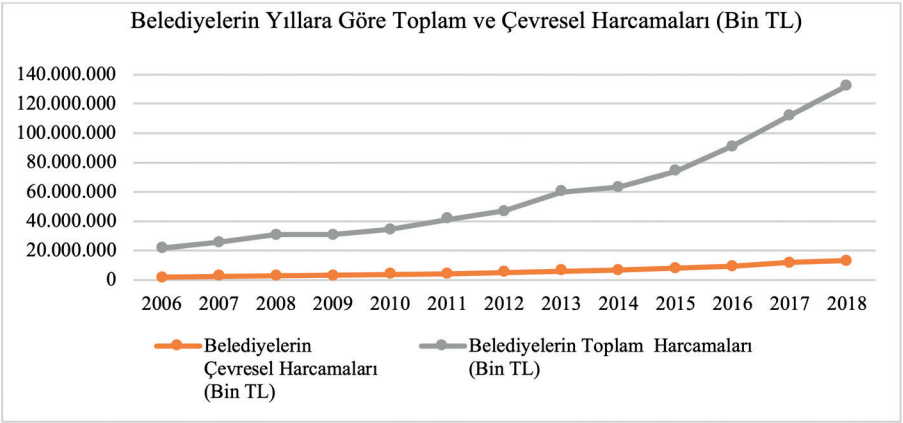
2006-2018 yılları arasını kapsayan dönemdeki belediyelerin toplam çevresel harcamaları Tablo 1'de, yıllara göre toplam ve çevresel harcama oranları ise Grafik 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Belediyelerin Çevresel Harcamaları, 2006-2018

Yıllar	Belediyelerin Çevresel Harcamaları (Bin TL)	Belediyelerin Toplam Harcamaları (Bin TL)	Toplam Belediye Harcamaları içindeki Çevresel Harcamaların Oranı (%)
2006	2,051,006	21,640,204	9.48%
2007	2,411,703	25,832,553	9.34%
2008	2,941,595	30,959,084	9.50%
2009	3,145,700	31,012,132	10.14%
2010	3,532,326	34,474,935	10.25%
2011	4,177,332	41,132,755	10.16%
2012	4,988,785	46,988,113	10.62%
2013	6,077,230	59,964,440	10.13%
2014	6,816,614	63,266,220	10.77%
2015	8,065,985	73,756,957	10.94%
2016	9,588,503	91,269,961	10.51%
2017	12,004,287	112,048,078	10.71%
2018	13,436,333	132,004,672	10.18%

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2018).

Grafik1: Belediyelerin Yıllara Göre Toplam ve Çevresel Harcamaları

Tablo 1'de, belediyelere ait toplam harcamalar, çevresel harcamalar ve çevresel harcamaların toplam harcamalar içindeki oranı sunulmuştur. Yıllara göre çevresel ve toplam harcamalar arasındaki ilişki incelendiğinde aralarında pozitif yönlü yüksek bir korelasyon[7] (0.9982) olduğu görülmektedir. Yıllara göre değişen çevresel ve toplam harcamalar ise Grafik 1'de gösterilmiştir. Grafiğe göre belediyelere ait toplam harcamalar arttıkça çevresel harcamalar da hemen hemen aynı oranda artmaktadır. Genel olarak ifade etmek gerekirse belediyelerin toplam çevresel harcamalarının yıllara göre artarak devam ettiği görülmektedir. Belediyelere ait toplam harcamalar ile değerlendirildiğinde ise belediyelerin toplam harcamaları arttıkça çevresel harcamaların da hemen hemen aynı oranda arttığı tespit edilmiştir. Bu durum, çevresel unsurların öneminin anlaşılması, çevre sorunlarının çözülmesinin yerel halkın ortak ihtiyaçları arasında yer alması durumuna bağlanabilir. Ancak yıllar itibari ile kent nüfusunun artışı ve belediyelerin yöre halkının temel ihtiyaçlarının karşılanması yönelik hizmet gerçekleştirme yükümlülüğünün olduğu da unutulmamalıdır.

Çalışmada kullanılan çevresel faaliyet konularına göre olan tablolar ise TÜİK'in çevresel harcamalara ilişkin topladığı verileri esas almaktadır. Verilere

[7] İngiliz bilim adamı Karl Pearson'ın onuruna verilen Pearson korelasyon katsayısı (r), –1 ile +1 arasında herhangi bir değere eşit olabilir. Korelasyon katsayısının işareti, doğrusal ilişkinin yönünü belirtir. Korelasyon katsayısının mutlak değeri ise doğrusal ilişkinin gücünü gösterir. Katsayının –1 veya +1'e olan yakınlığı ilişkinin gücünü belirler. Başka bir deyişle korelasyon değeri 0'a ne kadar yakınsa, ilişki o kadar zayıftır. Ayrıntılı bilgi için bkz. WITTE, Robert S. and John S. Witte (2017). **Statistics** 11th Edition, Wiley, New York, ss. 113-114

2016 yılına kadar erişim söz konusu olduğu için çevresel faaliyet türü harcamalarının değerlendirilmesinde 2006-2016 aralığı ele alınmıştır. TÜİK tarafından belediyelere yönelik hazırlanan çevresel harcama verileri içerisinde daha önce de ifade edildiği gibi CEPA'da yer alan atık su yönetimi, atık yönetimi, biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması, araştırma ve geliştirme ve diğer çevre koruma faaliyetlerinin kapsadığı harcamaları bölünemeyen hizmetler bulunmaktadır.

Tablo 2. Çevresel Faaliyet Konularına Göre Belediyelerin Çevresel Harcamaları, 2006-2016

Yıllar	Su	Atık Su Yönetimi Hizmetleri	Atık Yönetimi Hizmetleri	Biyolojik Çeşitliliğin ve Peyzajın Korunması	Araştırma ve Geliştirme	Harcamaları Bölünemeyen Hizmetler
	Toplam TL	**Toplam TL**	**Toplam TL**	**Toplam TL**	**Toplam TL**	**Toplam TL**
2006	1.835.238.106	955.548.612	1.431.395.300	178.096.529	25.193.134	1.284.577.614
2007	2.977.686.672	1.229.408.702	2.185.413.436	443.645.977	828.574	1.089.004.261
2008	3.235.441.028	850.127.515	2.475.803.358	325.377.150	458.451	875.442.841
2009	2.380.438.207	1.340.117.156	3.307.416.664	291.587.414	1.972.356	1.055.598.082
2010	2.571.995.369	1.385.669.727	2.928.991.827	221.235.743	5.148.927	1.264.380.952
2012	3.532.738.004	1.473.460.916	3.700.832.724	245.411.296	3.434.701	1.281.113.911
2013	4.709.185.565	2.070.691.038	4.210.001.951	335.154.588	5.501.711	598.477.565
2014	4.956.827.530	2.535.368.628	5.037.087.787	369.761.879	3.144.109	528.982.426
2015	7.419.206.081	2.891.469.296	6.181.420.674	410.101.666	694.083	525.012.722
2016	8.890.385.908	3.414.259.911	7.615.403.858	535.796.624	780.266	430.005.729

Kaynak: (TÜİK, 2018a).

Tablo 2 verileri çerçevesinde belediyelerin toplam çevresel faaliyet konularına göre yaptığı harcamalarını kalkınma planları doğrultusunda değerlendirmek gerekirse; 2007-2013 dönemini kapsayan IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre TUİK verileri ile bağlantılı olan 'biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması' sınıflamasında belediyelerin yapmış olduğu çevresel harcamalar 2007 yılı itibariyle neredeyse iki katına çıkmıştır. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan sera gazı azaltımı politika ve tedbirlerini ortaya koyan hedef kapsamında TÜİK veri sınıflamasına bakıldığında belediyelerin çevresel harcamaları içinde bu alana ait herhangi bir veri bulunmadığı görülmektedir. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sıralanan atık su ve atık yönetimi ile ilgili politikalar/hedefler kapsamında TÜİK belediyelere ait veri sınıflandırması içinde yer alan 'atık su yönetim hiz-

metleri' ve 'atık yönetimi hizmetleri' verileri incelendiğinde her iki alanda da her yıl az miktarda da olsa sürekli bir atış söz konusu olduğu görülmektedir.

'Su hizmetleri' konusu ise CEPA kapsamında olmamasına rağmen, bu konuya ilişkin harcamalar çevresel konu olarak değerlendirilerek TÜİK verilerinde kapsam dahiline alınmıştır. Bu durumda su hizmetleri alanına yönelik kalkınma planlarında düzenleme yapılmış olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu varsayım kalkınma planlarında yer alan her düzenlemeye gereken önem verildiği anlamına gelmemektedir. Bu doğrultuda kalkınma planında yer alan su kaynakları ile ilgili politikalar/hedefler kapsamında 'su hizmetleri harcamaları' incelendiğinde harcamaların yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Zaten su hizmetleri belediyelerin en fazla çevresel harcama yaptığı alan konumundadır. Bu durumda 2560 Sayılı İSKİ Kanunu'nun da etkisi vardır. Çünkü Ek madde 4 uyarınca, İSKİ Kanunu artık diğer Büyükşehir Belediyeleri tarafından da uygulanabilir hale gelmiştir. Ayrıca, 5360 sayılı Kanun kapsamında on dört ile daha büyükşehir statüsü verildiğinden, İSKİ Kanunu'nun uygulama alanı da genişlemiştir.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi" başlığı altında en fazla düzenleme yapılması planlanan konular atık su ve atık yönetimi alanına yönelik olmuştur. Ancak TÜİK'ten alınan belediyelerin çevresel harcama verileri incelendiğinde kalkınma planında belirlenen alanlarda değil, su hizmetleri alanında en çok harcamanın yapıldığı görülmektedir.

X. Beş Yıllık Kalkınma Planı politikalarını incelemeye başlamadan önce *Çevrenin Korunması* başlığı altında *"IX. Kalkınma Planı döneminde, sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen bir yaklaşımla, çevre mevzuatı ve standartları geliştirilmiş, kurumsal ve teknik altyapı iyileştirilmiş ve çevre yönetiminin güçlendirilmesine yönelik projeler gerçekleştirilmiştir"* ve *"İklim Değişikliği Strateji Belgesi ve Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı gibi temel strateji belgeleri hazırlanarak çevre politikasına ve uygulamaya yön veren çerçeve geliştirilmiştir"* şeklinde yapılan durum analizine değinmek gerekmektedir. Çünkü yerel yönetimlerin bu dönemdeki çevresel harcamaları üzerinde yapılan incelemeler sonucunda harcamaların durum analizinde ortaya konulan öncelikli alanlara yönelik gerçekleşmediği tespit edilmiştir.

2014-2018 dönemini kapsayan X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 2014-2016 arası verilerini TUİK'ten alınan yerel yönetimlerin çevresel faaliyetlere yönelik

harcamaları doğrultusunda incelemek mümkündür. Ancak 2016 sonrası için daha farklı bir sınıflama söz konusu olmuştur. Bu nedenle öncelikle 2016'ya kadar olan dönemin değerlendirmesi yapılacaktır. Bu noktada X. Beş Yıllık Kalkınma Planı politikalarına 2012 yılında düzenlenen Rio + 20 veya Dünya Zirvesi olarak da bilinen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın etkilerinin yansıdığını söylemekte fayda vardır. Şöyle ki bu konferansın sonuç belgesi olan "İstediğimiz Gelecek - The Future We Want" belgesinin konuları arasında yer alan sürdürülebilir üretim-tüketim, sürdürülebilir şehirler ve yeşil büyüme/yeşil ekonomi temaları bu kalkınma planında da karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın *Çevrenin Korunması*na yönelik politikaları içinde biyolojik çeşitlilik, atık azaltımı, su verimliliği, iklim değişikliği ve araştırma geliştirme konularına yönelik hedefler bulunmaktadır. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi analizi yapılırken de ifade edildiği gibi biyolojik çeşitlik alanında 2010 yılı itibariyle -X. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemini de içine alan yıllarda – cari harcamalar daha yüksek düzeyde seyretmeye başlamıştır. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda atık yönetimi ve atık su alanına yönelik hedefler birkaç maddede düzenlenmiştir. Bu şekilde belirtilen alanlara daha fazla önem verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu kadar belirgin bir şekilde bazı alanların ön plana çıkarılma durumuna rastlanılmamaktadır. Fakat X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 'Toprak ve Su Kaynakları Yönetimi' adıyla çevrenin korunması bölümlendirmesinden ayrı olarak düzenlenmiş yeni bir hedef çerçevesinin oluşturulmuş olması dikkat çekmektedir. Bu durum 'su yönetimi' alanına verilen önemi göstermektedir. Nitekim IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde olduğu gibi X. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde de yerel yönetim birimlerinin en fazla çevresel harcama gerçekleştirdiği alan 'su hizmetleri yönetimi' olmuştur.

3.2. Mahalli İdare Birliklerinin Çevre Harcamaları

2009[8]-2018 yılları arasını kapsayan dönemdeki mahalli idare birliklerinin toplam çevresel harcamaları Tablo 3'te, yıllara göre toplam ve çevresel harcama oranları ise Grafik 2'de yer almaktadır.

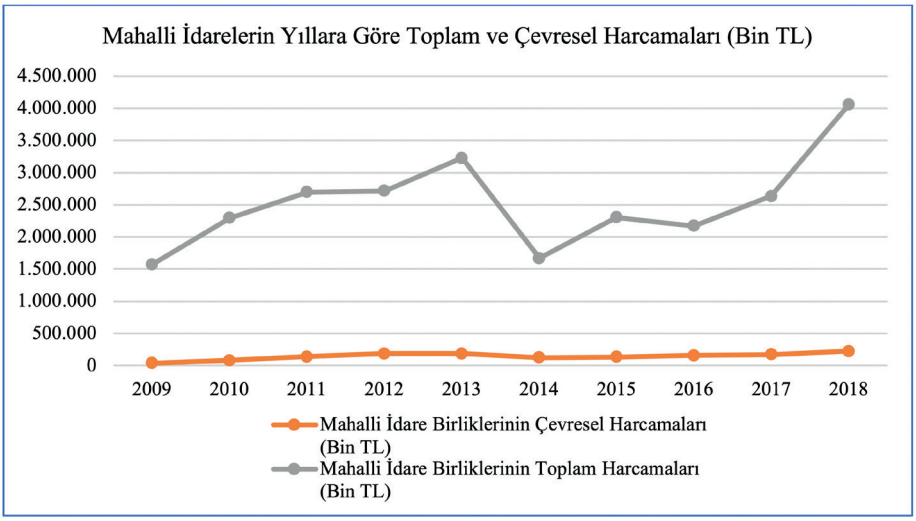
[8] Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü istatistikleri içinde mahalli idare birliklerinin toplam çevre koruma harcama verileri 2009 yılından itibaren bulunmaktadır.

Tablo 3. Mahalli İdare Birliklerinin Çevresel Harcamaları, 2009-2018

Yıllar	Mahalli İdare Birliklerinin Çevresel Harcamaları (Bin TL)	Mahalli İdare Birliklerinin Toplam Harcamaları (Bin TL)	Mahalli İdare Birliklerinin Toplam Harcamaları içerisinde Çevresel Harcamalarının Oranı (%)
2009	37,174	1,570,746	2.37%
2010	82,230	2,294,549	3.58%
2011	138,306	2,694,867	5.13%
2012	188,713	2,714,271	6.95%
2013	186,244	3,225,444	5.77%
2014	121,914	1,670,483	7.30%
2015	136,299	2,306,146	5.91%
2016	159,548	2,168,906	7.36%
2017	169,690	2,636,840	6.44%
2018	225,375	4,055,695	5.56%

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2018).

Grafik 2: Mahalli İdarelerin Yıllara Göre Toplam ve Çevresel Harcamaları

Tablo 3'te, mahalli idare birliklerine ait toplam harcamalar, çevresel harcamalar ve çevresel harcamaların toplam harcamalar içindeki oranı sunulmuştur. Yıllara göre çevresel ve toplam harcamalar arasındaki ilişki incelendiğinde arala-

rında pozitif yönlü yüksek bir korelasyon (0.8214) olduğu görülmektedir. Yıllara göre değişen çevresel ve toplam harcamalar Grafik 2'de gösterilmiştir. Grafiğe göre mahalli idare birliklerine ait toplam harcamalar arttıkça çevresel harcamalar da benzer oranda artmaktadır.

Tablo 4. Çevresel Faaliyet Konularına Göre Mahalli İdare Birliklerinin Çevresel Harcamaları, 2006-2016

	Su Hizmetleri Harcamaları	**Atık su Yönetimi Harcamaları**	**Atık Yönetimi Harcamaları**	**Diğer Çevresel Harcamalar**
Yıllar	**Toplam TL**	**Toplam TL**	**Toplam TL**	**Toplam TL**
2006	356.853.239	71.845.672	13.505.589	21.015.479
2007	565.409.714	53.118.860	20.668.443	36.279.347
2008	254.590.692	53.668.464	23.320.356	42.024.367
2009	229.717.757	62.776.233	28.455.129	44.995.146
2010	257.075.093	41.480.922	46.840.427	39.136.149
2012	226.502.144	75.409.093	104.912.364	14.158.504
2013	339.733.072	95.493.015	115.840.633	7.528.453
2014	155.910.827	42.040.764	105.152.499	4.219.531
2015	221.190.226	56.392.703	118.744.994	5.882.140
2016	212.603.760	58.629.815	136.702.984	4.047.611

Kaynak: (TÜİK, 2018b).

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı Mahalli İdari Birlikleri'nin altyapısını oluşturmuştur. Zaten TUİK'ten alınan mahalli idare birliklerinin çevresel harcama verilerinin başlangıç yılı da bu tarihlere denk gelmektedir. Tablo 4 incelediğinde mahalli idare birliklerine ait TUİK sınıflamasında su hizmetleri, atık su yönetimi, atık yönetimi harcamaları ve diğer çevresel harcamalara ait veriler bulunduğu görülmektedir. Toplam çevresel harcamalar içinde su hizmetleri alanındaki harcamalar diğer faaliyet alanlarına göre daha yüksek orandadır. Su yönetimi, atık su yönetimi ve diğer çevresel harcamalar da takip eden diğer faaliyet alanları olmuştur.

Tablo verilerine göre atık yönetimi harcamaları 2006-2010 yılları arasında dalgalı bir şekilde artmıştır. Ancak 2012 yılından sonra bu alandaki harcamalarda birden iki katı bir artış yaşanmıştır. Atık yönetimi harcamalarında son yıl-

larda yaşanan artış diğer çevresel harcamalarda tam tersi şekilde gerçekleşmiş ve son yıllarda diğer alanlardaki harcamalar azalma eğilimi göstermiştir. Yani mahalli idare birliklerinin çevresel harcamaları içinde atık yönetimi konusuna ayrı bir önem verildiği görülmektedir.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı kapsayan yıllarda (2007-2013) en fazla harcama su hizmetleri alanında yapılmıştır. Yani belediyelerin çevresel harcama verilerinde olduğu gibi mahalli idare birliklerinin de bu kalkınma planında detaylı bir şekilde üzerinde durulan çevresel hedeflere/politikalara yönelik harcama yapmadığı söylenebilir.

Daha önce de ifade edildiği gibi X. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemini kapsayan 2014-2016 arası verileri öncelikle ele alındığında su hizmetleri harcamalarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Kalkınma planında üzerinde önemle durulan su hizmetleri kapsamlı politikalara yönelik harcamalara mahalli idareler tarafından da aynı doğrultuda önem verildiği görülmektedir.

3.3. İl Özel İdarelerinin Çevre Harcamaları

2006-2018 yılları arasını kapsayan dönemdeki il özel idarelerinin toplam çevresel harcamaları Tablo 5'te, yıllara göre toplam ve çevresel harcamaları oranları ise Grafik 3'te yer almaktadır.

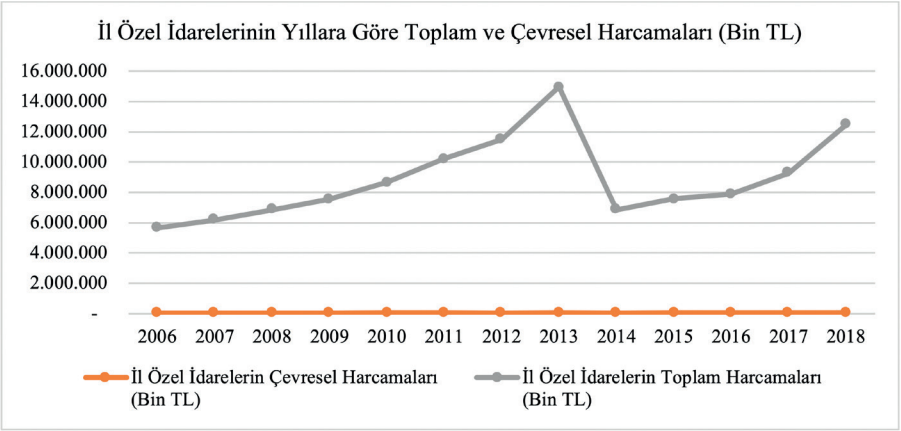
Tablo 5. İl Özel İdarelerinin Çevresel Harcamaları, 2006-2018

Yıllar	İl Özel İdarelerinin Çevresel Harcamaları (Bin TL)	İl Özel İdarelerinin Toplam Harcamaları (Bin TL)	İl Özel İdarelerin Toplam Harcamaları içerisinde Çevresel Harcamalarının Oranı (%)
2006	32,336	5,662,057	0.57%
2007	31,488	6,177,932	0.51%
2008	18,578	6,838,966	0.27%
2009	14,200	7,553,284	0.19%
2010	68,036	8,652,767	0.79%
2011	50,841	10,216,828	0.50%
2012	38,261	11,517,481	0.33%
2013	53,903	14,973,608	0.36%
2014	37,527	6,840,846	0.55%
2015	67,439	7,571,107	0.89%

Yıllar	İl Özel İdarelerinin Çevresel Harcamaları (Bin TL)	İl Özel İdarelerinin Toplam Harcamaları (Bin TL)	İl Özel İdarelerin Toplam Harcamaları içerisinde Çevresel Harcamalarının Oranı (%)
2016	73,676	7,882,697	0.93%
2017	72,982	9,266,959	0.79%
2018	60,408	12,482,849	0.48%

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2018).

Grafik 3: İl Özel İdarelerinin Yıllara Göre Toplam ve Çevresel Harcamaları

Tablo 5'te il özel idarelerine ait toplam harcamalar, çevresel harcamalar ve çevresel harcamaların toplam harcamalar içindeki oranı sunulmuştur. Yıllara göre çevresel ve toplam harcamalar arasındaki ilişki incelendiğinde aralarında pozitif yönlü ancak düşük bir korelasyon (0.3505) olduğu görülmektedir. Yıllara göre değişen çevresel ve toplam harcamalar Grafik 3'te gösterilmiştir. Grafik il özel idarelerine ait toplam harcamaların artıp azaldıkça, çevresel harcamaların aynı oranda artıp azalmadığını göstermektedir. Yani çevresel harcamalar, toplam harcamaların artış/azalış trendlerinden etkilenmemektedir.

Tablo 6. Çevresel Faaliyet Konularına Göre İl Özel İdarelerinin ve Kamu Kuruluşlarının Çevresel Harcamaları, 2006-2016

YILLAR	2006[9]	2007	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Dış Ortam Havasını ve İklimi Koruma	84.828	1.829.264	277.774	67.062	32.407	15.468.597	52.800	7.260.354	11.724.251	20.990.074
Su Hizmetleri	188.215.941	393.924.055	513.721.292	688.045.852	611.337.199	992.289.150	1.168.171.298	878.872.843	1.010.493.509	1.052.105.403
Atık su Yönetimi Hizmetleri	441.328.403	427.635.073	295.666.434	209.862.975	396.977.055	536.384.262	604.826.320	828.198.284	881.842.323	972.445.201
Atık Yönetimi Hizmetleri	3.414.551	5.577.242	5.132.511	7.872.221	16.359.708	33.394.024	36.290.480	9.566.501	6.135.799	3.994.349
Toprak ve Yeraltı Suyunu Koruma	562.930	7.142.388	8.827.331	4.987.542	8.106.366	84.491.826	120.260.741	83.837.301	78.786.274	201.461.595
Gürültü ve Vibrasyonun Azaltılması	...	37.161	13.800	3.815	...	...	924.862	8.500	530.199	
Biyolojik Çeşitliliğin ve Peyzajın Korunması	11.120.848	5.507.254	5.834.766	15.381.102	34.214.450	19.905.623	7.925.785	19.276.269	16.814.266	15.253.700
Radyasyona Karşı Koruma	...	...	...	...	297.239	2.100	98.595	1.468.715	894.659	580.281
Araştırma ve Geliştirme	1.204.624	3.442.861	5.765.467	3.053.466	70.905	1.650.773	110.479	183.078	342.291	747.065
Enerji	1.262.090	8.656.762	7.381.490	325.000	631.005	45.430	1.527.400	18.687.248	914.110	9.883.478
Harcamaları Bölünemeyen Faaliyetler	152.322.565	74.737.682	80.124.510	56.565.809	37.022.248	166.941.853	110.288.054	5.828.282	108.807	20.000

Kaynak: (TÜİK, 2018c).

[9] 2005 yılından sonraki harcamalara il özel idarelerine ait çevresel harcamalar dahildir.

İl özel idarelerinin toplam çevre harcama oranları payı, kendi toplam harcamaları içinde düşük seviyededir (Tablo 5). Ayrıca diğer yerel yönetim birimleri ile karşılaştırıldığında da çevre harcamalarına ayırdıkları pay düşük oranlarda kalmaktadır. Tablo 6'daki çevresel faaliyet konularına göre harcamalar kamu kuruluşları ile yapılan toplam harcamaları gösterdiğinden yüksek bir oran görünümü sergilemektedir. Bu tablodaki Kamu kuruluşları (TUİK, 2014) Bakanlıklar ile bağlı ve ilgili kuruluşları ifade etmektedir. İl Özel İdaresi Kanunu'na göre de "Bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşları; yapım, bakım ve onarım işleri, devlet ve il yolları, içme suyu, sulama suyu, kanalizasyon, enerji nakil hattı, sağlık, eğitim, kültür, turizm, çevre, imar, bayındırlık, iskan, gençlik ve spor gibi hizmetlere ilişkin yatırımlar ile bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşlarının görev alanına giren diğer yatırımları, kendi bütçelerinde bu hizmetler için ayrılan ödenekleri il özel idarelerine aktarmak suretiyle gerçekleştirebilir." Nitekim sadece il özel idarelerine ait çevresel faaliyet konularına göre harcamaların bilgisine ulaşılamamıştır. Ancak tablo açıklamasında belirtildiği gibi harcama verilerine 2005'ten sonra il özel idareleri harcamaları eklenmiştir. Yani 2005 öncesi çevre harcamaları kamu kuruluşları tarafından yapılmış olmaktadır. Bu harcamalar 2001 yılında 387.164.725 TL, 2002 yılında 564.126.873 TL, 2003 yılında 792.783.921 TL, 2004 yılında 859.120.016 TL'dir. 2005 yılında ise il özel idarelerinin yaptığı harcamaların da eklenmesi ile toplam harcamalar 1.055.082.559 TL civarına yükselmiştir. Diğer yılların oranlarına bakıldığında da çok önemli bir artış olmadığı yani il özel idarelerinin çevre alanında yaptığı harcamaların kamu kuruluşları ile yapılan toplam çevresel harcamaları önemli düzeyde artırmadığı görülmektedir.[10]

Bu doğrultuda Tablo 6'da yer alan veriler incelendiğinde genel itibariyle dalgalanmalar olmakla birlikte, 2006-2016 dönem aralığında il özel idarelerinin ve kamu kuruluşlarının en fazla harcamayı su hizmetleri alanına yaptığı görülmektedir. Atık su ve atık yönetimi hizmetleri diğer harcaması yüksek olan alanlardır. Çevresel faaliyet alanları içinde belediyelerden farklı olarak dış ortam havasını ve iklimi koruma, gürültü ve vibrasyonun azaltılması, radyasyona karşı koruma ile toprak ve yeraltı suyunu koruma verileri de bulunmaktadır.

[10] 2006- 1.060.673.816 TL, 2007- 1.228.695.207 TL, 2008- 1.279.864.311 TL, 2009- 1.335.269.797 TL, 2010-1.479.396.336 TL, 2012- 2.189.789.314 TL, 2013- 2.425.961.457 TL, 2014- 2.196.636.946 TL, 2015- 2.419.273.578 TL, 2016- 2.901.165.721 TL'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (TUİK, 2018c).

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan biyolojik çeşitliliğin ve genetik kaynakların araştırılması politikası/hedefi kapsamında TÜİK il özel idareleri ve kamu kuruluşlarına ait harcama faaliyetleri içinde yer alan 'biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması' verilerine bakıldığında 2007-2013 dönemini kapsayan yıllarda bu alanda inişli çıkışlı bir harcama grafiği söz konusu olduğu görülmektedir.

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan sera gazı azaltımına yönelik tedbirleri ortaya koyan politika/hedef kapsamında TÜİK il özel idareleri ve kamu kuruluşlarına ait çevresel konularına göre harcama tablosuna bakıldığında 'dış ortam havasını ve iklimi koruma' verisi bulunmaktadır. Bu alanda 2007-2013 dönemsel aralığında diğer alanlara kıyasla çok az yatırım ve cari harcama yapıldığı görülmektedir. Ancak kendi içinde en çok harcamanın 2012 yılında yapıldığı dikkat çekmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki iklimin korunması alanına yönelik TÜİK verileri içinde sadece il özel idarelerine ve kamu kuruluşlarına ait harcama verisi bulunmaktadır.

Atık yönetimi harcamaları ise 2007'den 2013'e kadar yedi kat bir artış göstermiştir. Zaten yüksek düzeylerde olan su hizmetleri harcamaları ise her yıl artarak devam etmiştir. Bu doğrultuda il özel idarelerinin ve kamu kuruluşlarının nispeten kalkınma planına göre harcamalarını yönlendirdiği görülmektedir. Ancak tablo verileri incelediğinde diğer yerel yönetim birimlerin de olduğu gibi toplam çevresel harcamalar içinde en fazla harcamanın su hizmetleri alanında yapıldığı tespit edilmiştir.

X. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde su hizmetleri alanına yönelik ayrı bir çevresel hedefin belirlenmiş olması bu dönemin verilerinin bulunduğu yıllarda il özel idarelerinin ve kamu kuruluşlarının çevresel harcamalarına yansımış görünmektedir. Bu açıdan bir bakıma X. Beş Yıllık Kalkınma Planı hedeflerinin dikkate alınmış olduğu değerlendirmesini yapmak mümkündür.

TÜİK'ten alınan CEPA sınıflaması kapsamlı veriler doğrultusunda son yıl olarak 2016'ya[11] ait verilerin genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse toplam çevresel harcamalar 2016 yılında 31,8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu harcamaların %66,8'i cari harcamalardan, %33,2'si ise yatırım harcamaların-

[11] 2016 yılına ait tüm veriler için bkz. (TUİK, 2016 Erişim Tarihi: 15.05.2021).

dan oluşmaktadır. Toplam çevre harcamalarının %76,1'i kamu sektörüne aittir. %23,9'u ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Kamu sektöründe toplam çevre harcamalarında en büyük pay %86,3 ile belediyelere aittir.

Toplam çevresel harcamaların gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı 2016 yılında %1,2 olarak gerçekleşmiştir. Toplam çevresel harcamaların %40,4'ünü atık yönetimi hizmetleri, %32,6'sını su hizmetleri, %17,6'sını atık su yönetimi hizmetleri ve %9,4'ünü ise diğer konularda yapılan çevresel harcamalar oluşturmuştur. Kamu sektörü çevresel harcamalarında %42,3 ile su hizmetlerinin, iş sektöründe ise %65 ile atık yönetimi hizmetlerinin en yüksek paya sahip olduğu tespit edilmiştir.

2016 yılına kadar TÜİK verilerinin çevresel istihdam, gelir ve harcama istatistikleri kapsamına dahil olan veriler, kamu sektöründe çevre faaliyetleriyle uğraşan tüm kamu kurumlarını, tüm il özel idarelerini, çevre faaliyetleriyle uğraşan tüm mahalli idare birliklerini, nüfusu ne olursa olsun tüm ilçe belediyelerini ve 5 bin ve üzerinde nüfusu olan tüm belediyeleri içermektedir. Ancak Eurostat tarafından hazırlanan ve 2017 yılında güncellenen 'Çevre Koruma Harcama Hesapları' kılavuz dokümanında kamu çevre harcamaları dışında ulusal düzeyde çevre harcamaları da verilmekte ve buna özel sektörün ve hane halklarının yaptığı çevre harcamaları da dahil edilmektedir (TÜİK, 2016).

Yapılan bu iyileştirme ile 2017 ve 2018 yıllarına ait verilerin değerlendirmesinde yerel yönetim birimlerinin çevre koruma faaliyetlerinin harcamalarına ayrıntılı ulaşılamadığından kalkınma planları ile ilişkilerini ele almak mümkün görünmemektedir. Ancak son yıllara ait toplam çevre koruma harcamaları, bu harcamaların kuruluşlar tarafından gerçekleştirilme oranı ve tüm harcamalar içindeki oranları değerlendirmek mümkündür.

Eurostat çevre istatistiklerine göre toplam çevre koruma harcamaları 2017 yılında toplam 34,4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Çevre koruma harcamalarının %57,7'si mali ve mali olmayan şirketler, %35'i genel devlet ve hanehalkına hizmet eden kâr amacı olmayan kuruluşlar ve %7,3'ü ise hane halkları tarafından yapılmıştır. Nitekim çevre koruma harcamalarının %49'unu atık yönetimi hizmetleri, %35'ini atık su yönetimi hizmetleri, %6,6'sını biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması, %3,5'ini toprak, yeraltı ve yüzey sularının korunması ve kalitesinin iyileştirilmesi ve %5,9'unu ise diğer konularda yapılan çevre koru-

ma harcamaları oluşturmuştur. Toplam 5,9 milyar TL olarak gerçekleşen çevre koruma yatırım harcamalarının %62'si mali ve mali olmayan şirketler, %38'i ise genel devlet tarafından yapılmıştır. Atık su yönetimi hizmetleri için 2,6 milyar TL, atık yönetimi hizmetleri için 1,3 milyar TL yatırım harcaması yapılırken diğer konularda 2 milyar TL çevre koruma yatırım harcaması yapılmıştır. Çevre koruma harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki oranı 2017 yılında %1,11 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2017).

2018 yılında ise toplam çevre koruma harcamaları 38,2 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Çevre koruma harcamalarının 2018 yılında %56,6'sı mali ve mali olmayan şirketler, %36,3'ü genel devlet ve hanehalkına hizmet eden kâr amacı olmayan kuruluşlar ve %7,1'i hane halkları tarafından yapılmıştır. Bu harcamaların %47,5'ini atık yönetimi hizmetleri, %35,6'sını atık su yönetimi hizmetleri, %6,8'ini biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması, %3,6'sını toprak, yeraltı ve yüzey sularının korunması ve kalitesinin iyileştirilmesi ve %6,5'ini ise diğer konularda yapılan çevre koruma harcamaları oluşturmuştur. Çevre koruma harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payı 2018 yılında %1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2019b).

Eurostat çevre istatistiklerine göre AB-28 ülkelerinde toplam çevre harcama oranları ise 2016 yılı için 278 milyon Euro, 2017 yılı için 255 milyon Euro ve 2018 yılı 267 milyon Euro'dur. AB-28 ülkelerinde özel ve kamu tarafından çevre korumaya yönelik yapılan toplam harcamaların gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki oranı 2016 yılında 1,9, 2017 yılında 1,9 ve 2018 yılında da yine %1,9 olmuştur (EUROSTAT, 2019). AB ülkelerinde çevre koruma harcamalarına neredeyse iki katı civarında bir pay ayrılmış görülmektedir.

SONUÇ

Kalkınma planları aracığıyla ekonomik ve toplumsal gelişmenin tüm yönleriyle ve dengeli bir şekilde gerçekleşmesi planlanmaktadır. Kalkınmanın sağlanması ve sürdürülebilirliği açısından çevre önemli bir konudur. Bundan dolayı çevreye ilişkin sorunlar doğrudan kalkınma ile ilişkilendirilmekte ve çözüm noktasında da yerel düzeyde yerel yönetimler önemli birer aktör haline gelmektedir.

İncelenen kalkınma planlarında çevre sorunlarına ilişkin tespitler, sorunların çözümüne dair arayışlar ve yapılması gerekenler açıkça belirtilmektedir. Ancak

TÜİK'ten alınan yerel yönetimlerin çevresel harcama verileri ile çalışma kapsamında incelenen IX. ve X. Beş Yıllık Kalkınma Planları döneminde yapılan harcamalar karşılaştırıldığında çoğunlukla kalkınma planları hedeflerine/politikalarına sadık kalınmadığı görülmektedir.

Şöyle ki IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 'Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi' başlığı altında en fazla düzenleme yapılması planlanan hedefler atık su ve atık yönetimi alanına yöneliktir. Ancak TÜİK'ten alınan belediyelerin, mahalli idare birliklerinin ve il özel idarelerinin çevresel faaliyetlerinin harcama verileri incelendiğinde kalkınma planında belirlenen, ancak CEPA ve Eurostat ile uyumlu fonksiyonel sınıflandırma kapsamındaki çevre koruma hizmetleri ile belirtilen alanlar içinde olmayan, 'su hizmetleri' en çok harcamanın yapıldığı faaliyet türü olarak tespit edilmiştir.

TÜİK verileri içinde su hizmetlerinin yer alması (ki bu kentleşme ve nüfusun artışı ile doğru orantılı artması beklenen bir durumdur) yerel yönetimlerin çevre harcamalarını fazla göstermektedir. Örneğin belediyelerin çevresel harcama kalemlerine bakıldığında on yıllık toplamda araştırma ve geliştirmenin arkasından su hizmetleri ikinci sırada gelmektedir.

X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise belirgin bir şekilde ön plana çıkarılan hedefe rastlanılmamıştır. Fakat X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 'Toprak ve Su Kaynakları Yönetimi' adıyla çevrenin korunması bölümlendirmesinden ayrı olarak yeni bir hedef çerçevesinin oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu durum 'su yönetimi' alanına verilen önem olarak yorumlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 2014-2016 arası döneminde belediyelerin, mahalli idare birliklerinin ve il özel idarelerinin en fazla çevresel harcamayı yaptığı alanın 'su hizmetleri yönetimi' olduğu tespitine varılmıştır. Yani bu kalkınma döneminde nispeten harcamalar hedefler ile uyumlu gerçekleşmiştir.

Genel olarak harcamaların yoğunlaştığı kalemlerin geleneksel denilebilecek yerel hizmetler (su temini, atık uzaklaştırma vs.) olduğu görülmektedir. Ayrıca farklı bir çalışmanın konusu olabilecek şekilde çevre harcamaları içine dahil edilen harcamaların içeriklerinin neler olduğunun bilinmesi daha net değerlendirmeyi sağlayabilecektir. Böylece yapılan harcamaların onarım mı, önleyici mi içerikler taşıdığı ortaya konabileceği gibi yerel yönetimlerin yerel çevreyi ne ka-

dar önemsedikleri, sürdürülebilir kalkınmanın neresinde yer aldıkları da ortaya konabilir.

Sonuç olarak kalkınma planlarının işlevsel olarak tam uygulanmadığı ve çevrenin korunması amacına yönelik önemli hedefler belirlenmiş olmasına rağmen planların uygulama sürecinde yerel yönetimlerin bu tanımlara göre çalışmalarını/harcamalarını yönlendirmediği görülmektedir. Bu nedenle, geliştirilen kalkınma planlarında devlet kurum ve kuruluşları arasında koordinasyonun sağlanması ve ortak bir amaç doğrultusunda birlikte çalışmalar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AYGEN, Murat (2017). "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Örneği", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı:10, ss. 256-276.

AYTEN, Asım Mustafa ve Okan Murat Dede (2003). "Kalkınma Planlarında Ulaşım Politikaları, Hedefler ve Önceliklerinin Uygulanmasına İlişkin Bir Değerlendirme", **TMMOB Ulaştırma Politikaları Kongresi**, Ankara, ss. 95-102.

BAHL, Roy (1999). "Implementation Rules for Fiscal Decentralization", **International Studies Program, Working Paper 99-1**, Georgia State University, Atlanta, Georgia.

BAYKAL, Tan (2010). "Türkiye'de Çevre Yönetim Sisteminin Yerel Örgütlenmesi", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, ss. 476-492.

BELLU, Lorenzo G. (2011). "Development and Development Paradigms: A (reasoned) Review of Prevailing Visions", **FAO Issue Papers**, Module 102.

CHUNWEN, Ma and He Wu (2016). "Local Government Competition and Environmental Pollution", **Finance Econ.**, Vol: 8: 93-101.

CONROY, Maria Manta and Philip R Berke (2004). "What makes a Good Sustainable Development Plan? An Analysis of Factors that Influence Principles of Sustainable Development", **Environment and Planning A**, Volume 36: 1381-1396.

Council of Europe (2013). "European Charter of Local Self-Government, https://rm.coe.int/european-charter-for-local-self-government-english-version-pdf-a6-59-p/16807198a3, (Erişim Tarihi: 15.04.2022).

ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI YEREL YÖNETİMLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2021), **2020 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu**, Ankara.

DAĞLI, Zülkif ve Can Giray Özgül (2019). "Kamu Yönetimi Sistemi İçinde Yeni Bir Birim Olarak Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının İşlevi: İzmir Örneği", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 1-2, ss. 25-44.

ERDEM, Nisa (2015). "Çevre Sorunlarının Yerel Yönetimler Kapsamında İncelenmesi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 11, ss. 6-32.

EUROSTAT (2019). "Environmental protection spending in 2018", https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20191028-1, (Erişim Tarihi 21.04.2022).

FLAMMANG, Robert A. (1979). "Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?", **Economic Development and Cultural Change**, Vol: 28: 47-61.

GÖKALP ALICA, Süheyla Suzan (2018). "Yerel Yönetimler ve Çevre", **Emek Araştırma Dergisi (GEAD)**, Cilt: 9, Sayı: 14, ss. 9-22.

GERAY, Cevat (1998). "Yerel Yönetimler ve Çevre", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı: 3, ss. 7-64.

HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI, MUHASEBAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2017). "Resmi İstatistik Programı 2017-2021". https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/3/2019/02/Resmi_istatistik_Programi_2012-2016Rev.2.pdf (Erişim Tarihi: 08.03.2021).

HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI, MUHASEBAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2018). https://muhasebat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri, (Erişim Tarihi: 16.04.2022).

HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI, MUHASEBAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2021). https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/1021620172019butcehazirlamarehberi.pdf, (Erişim Tarihi: 16.04.2022).

KARA, Mustafa ve Mustafa Görün (2008). "Kırsal Kalkınmada İl Özel İdarelerinin, Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin ve İlçe Yönetimlerinin Rolü ve Bazı Uygulamalar", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi,** ss. 411-433.

KARA, Mustafa ve Hamit Palabıyık (2007). "5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve Köy Birlikleri-Toplum Kalkınması İlişkisi", **Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-II**. Editör: H. Özgür ve M. Kösecik, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

KAUL, Inge, Isabella Grunberg and Marc Stern (1999). **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, Oxford University Press, Newyork.

KELEŞ, Ruşen, Can Hamamcı ve Ahmet Çoban (2015). **Çevre Politikası**, Güncellenmiş 8. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

LI, Hongbin and Li-An Zhou (2005). "Political Turnover and Economic Performance: The Incentive Role Of Personnel Control in China**", Journal of Public Economics,** Volume 89, Issues 9–10: 1743-1762**.**

LEVINSON, Arik (2003). "Environmental Regulatory Competition: A Status Report and Some New Evidence**"**, **National Tax Journal**, Vol: 56, N: 1, Part: 1: 91-106.

PALABIYIK, Hamit ve Mustafa Kara (2008). "Belediye Birlikleri ve Köylere Hizmet Götürme Birlikleri Bağlamında Yerel Yönetim Birlikleri", **Türkiye'de Yerel Yönetimler**, Editör: Recep Bozlağan ve Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

PEKER SAY, Nuriye ve Muzaffer Yücel (2006). "Strategic environmental assessment and national development plans in Turkey: Towards legal framework and operational procedure", **Environmental Impact Assessment Review 26**, ss. 301–316.

REEVES, Teresa (2006). "Regional Development in the EU and Turkey", **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, Ankara.

STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI (2000). "Uzun Vadeli Streteji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı", https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2001-2005.pdf, (Erişim Tarihi: 15.03.2021).

STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI (2006). "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)", https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf, (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI (2013), "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)", https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf, (Erişim Tarihi: 20.05.2021).

STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI (2019). "Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber", http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/04/AnalitikEkorehber_2019-2021.pdf. (Erişim Tarihi: 18.04.2022).

ŞENGÜL, Mihriban (1999). "Yerel Düzeyde Çevre Yönetimi ve Belediyeler", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 8, Sayı: 3, ss. 91-102.

ŞENGÜN, Hayriye (2015). "Türkiye'de Çevre Yönetimi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Uygulamaları", **Strategic Public Management Journal (SPMJ)**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 109-130.

ŞİRİNER ÖNVER, Makbule (2019). "Çöp/Atık Yönetimi ve Belediyeler", **CUDES Journal**, 2 (1), ss. 111-123.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2001). **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyon Raporu**, Yayın No. DPT: 2538, ÖİK: 554.

TÜİK (2014). "Sektörlere Göre Çevresel Harcama ve Gelirler Tablosu", https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cevresel-Istihdam,-Gelir-ve-Harcama-Istatistikleri-2012-16178, (Erişim Tarihi: 01.05.2022).

TÜİK (2016). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cevresel-Istihdam,-Gelir-ve-Harcama-Istatistikleri-2016-24587, (Erişim Tarihi: 15.05.2021).

TÜİK (2017). https://data.TÜİK.gov.tr/Bulten/Index?p=Cevre-Koruma-Harcama-Istatistikleri-2017-27673, (Erişim Tarihi: 15.05.2021).

TÜİK (2018a). "Belediyelerin Çevresel Harcamaları", https://data.TÜİK.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=cevre-ve-enerji-103&dil=1, (Erişim Tarihi: 17.05.2021).

TÜİK (2018b). "Mahalli İdare Birlikleri Çevresel Harcamaları", https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=cevre-ve-enerji-103&dil=1, (Erişim Tarihi: 17.05.2021).

TÜİK (2018c). "Kamu Kuruluşlarının ve İl Özel İdarelerinin Çevresel Harcamaları", https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=cevre-ve-enerji-103&dil=1, (Erişim Tarihi: 17.05.2021).

TÜİK (2019a). "Çevre İstatistikleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi - 8", Https://Biruni.tuik.gov.Tr/Yayin/Views/Visitorpages/İndex.Zul, (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

TÜİK (2019b). "Çevre Koruma Harcama İstatistikleri, 2018-Haber Bülteni", https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cevre-Koruma-Harcama-Istatistikleri-2018-30610, (Erişim Tarihi: 17.05.2021).

TÜİK (2020). https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019, (Erişim Tarihi: 29.05.2021).

TÜİK (2021). https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do;jsessionid=9QpHfnKJ4nnLZys27YgCL66cBjQHPv2NQBCpQyrCGM17Q42JJr-R1!777342204?id=27673, (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

YENTÜRK, Nurhan, **2020 İklim Pahası: Çevre Koruma ve İklim Değişikliği ile Mücadelede Kamu Harcamaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ZENGİN, Eyüp (2009). "Yerel Yönetimler ve Çevre", **Journal of Qafqaz University**, 26, ss. 116-123.

WITTE, Robert S. and John S. Witte (2017). **Statistics**, 11th Edition, Wiley, New York.

WU, Haitao, Yunwei Li, Yu Hao, Siyu Ren, Pengfei Zhang (2020). "Environmental Decentralization, Local Government Competition, and Regional Green Development: Evidence From China", **Science of the Total Environment**, Vol: 708: 1-15.

2560 Sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (1981). https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2560.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2022).

2872 sayılı Çevre Kanunu (1983). http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf, (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

5355 Sayılı Mahalli İdareler ve Birlik Kanunu (2005). http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5355.pd (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005). http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf, (Erişim Tarihi: 13.04.2021)

5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu (2004). http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040723.htm#1, (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005). http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/03/20050304-1.htm, (Erişim Tarihi: 13.04.2021).